

Hz. Yûsuf Kıssası Özelinde Kur'ân'da İktisat Yönetimi ile İlgili Bazı Prensipler

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Hasan SEVİM

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Selçuk University, Faculty of Islamic Studies, Department of
Tafsir
Konya, Türkiye

 sevimhasan42@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-6406-4132>

Yazar
Author

Sevim, Hasan. "Hz. Yûsuf Kıssası Özelinde Kur'ân'da İktisat Yönetimi ile İlgili Bazı Prensipler". *Tevilat* 4/1 (Haziran 2023), 77-100.

 <https://doi.org/10.53352/tevilat.1287065>

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 24.04.2023

ISSN: 2687-4849 e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 29.05.2023

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University, Faculty of Islamic Studies/ Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi.

Bilgi
Info

Hz. Yûsuf Kıssası Özelinde Kur'ân'da İktisat Yönetimi ile İlgili Bazı Prensipler

Birey ve toplumu ilgilendiren iktisadi konular, din ve değerden bağımsız alanlar değildir. İslam adil ve onurlu bir yaşamı hedefleyen bir iktisadi sistem öngörmüştür. Bu bağlamda iktisadi konular, Kur'ân'ın ele aldığı belli başlı konular arasında yer almaktadır. Mesajlarını iletmek ve yol gösterme hedefini gerçekleştirmek için Kur'ân'ın kullandığı anlatım üsluplarından biri de kıssalardır. Bu kıssalar içerisinde Hz. Yûsuf kıssası, zengin içeriği ve konu çeşitliliği ile dikkat çekmektedir. Kıssanın ele aldığı konulardan birisi de iktisadi konulardır. Bu çalışma Hz. Yûsuf kıssası özelinde iktisadi yönetim prensiplerini ele alıp değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kıssa, iktisadi anlamda o günkü şartlar çerçevesinde yapılması gerekenleri ve bunları uygulamaya koyacak yöneticilerde bulunması gereken özellikleri topluca ele almaktadır. Hz. Yûsuf'un programının temelini zor zamanların rahat geçirilmesine yönelik tedbir ve ihtiyat kavramları oluşturmaktadır. Kıssada öne çıkan en önemli prensip ise iktisat yönetiminde sorumluluk üstlenecek yöneticilerin güvenilir ve iş bilir kimseler olması gerektiğidir. Hz. Yûsuf bu vasıflara kendisinin 'hafız' ve 'alîm' olduğunu söyleyerek işaret etmektedir. Bu iki vasfın aynı zamanda Kur'ân'ın emanetlerin teslim edilmesinde şart koştuğu ehliyet kriterinin açılımı olduğu da söylenebilir. Kıssada vurgu yapılan başka bir konunun ise güvenilir ve liyakat sahibi yöneticilere yeterli düzeyde yetki verilmesi meselesi olduğu görülür. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hz. Yûsuf Kıssası, İktisat, Tedbir, Güvenirlik, Liyakat.

78

Tevilat 4/1 (2023)

Some Principles Related to Economic Management in the Qur'an Through the Parable of Joseph

Economic issues concerning the individual and society are not independent of religion and values. Islam has envisaged an economic system that aims for a just and honourable life. In this context, economic issues are among the major issues addressed by the Qur'an. One of the narrative styles used by the Qur'an to convey its messages and to realise its goal of guidance is parables. Among these parables, the parable of Joseph draws attention with its rich content and diversity of subjects. One of the issues addressed by the parable is economic issues. This study aims to discuss and evaluate the principles of economic management in the parable of Joseph. The parable collectively deals with what should be done within the framework of the conditions of that day in terms of economy and the characteristics that should be found in the managers who will put them into practice. The basis of Joseph's programme is based on the concepts of precaution and prudence to make difficult times comfortable. The most important principle that stands out in the parable is that the managers who will assume responsibility in economic management should be reliable and competent people. Yûsuf points to these qualities by saying that he is 'hafız' and 'alîm'. It can be said that these two qualities are also the expansion of the criterion of competence that the Qur'an stipulates in the delivery of trusts. Another issue emphasised in the parable is the issue of giving sufficient authority to trustworthy and meritorious rulers. Qualitative research method was used in this study.

Abstract

Keywords: Tafsir, Joseph's Parable, Economy, Caution, Reliability, Merit.

Giriş

Peygamberlerin insanlığa çağrılarının sadece tevhid, risâlet ve ahirete iman gibi konulardan ibaret olmadığı, onların insanları aynı zamanda getirdikleri dünyevi, ahlâki ve iktisadi prensipleri benimsemeye davet ettikleri de görülür.¹ İnsanlık tarihi boyunca peygamberlerin temel mesajları arasında haksız kazançtan sakındırılması, sömürünün engellenmesi ve sermayenin belli ellerde toplanmaması gibi hususlar sürekli yer almıştır. Bütün bu çağrıların sağlıklı bir ekonomik düzenin işletilmesine yönelik olduğu söylenebilir. Peygamberler zincirinin son halkası olan Hz. Peygamber'in davet ettiği İslam'da da dürüstlük, helâl kazanç, adil paylaşım, fedakârlık ve onurlu yaşamı merkeze alan bir iktisadi düzen öngörülmüştür. Örneğin ekonomik değerlerin başında gelen "mal"ın korunması can, akıl, din ve nesli korumakla birlikte kurulmak istenilen İslami sistemin beş temel hedefinden birisi olarak belirlenmiştir.

Bireysel ekonomik davranışlar ve toplumsal iktisadi gelişmenin din ve değerden bağımsız bir alan olduğu düşünülemez. Hayata kendi rengini vermek ve onu kendi prensipleri çerçevesinde biçimlendirmek isteyen İslam, bu hedefi gerçekleştirecek mekanizma ve düzenlemeleri de belirlemiştir.

Hz. Yûsuf'un kıssası Kur'ân'da hem tek bir sûrede hem de neredeyse başından sonuna kadar ayrıntılı olarak anlatılmasıyla diğer peygamber kıssalarından farklılık göstermektedir. Kur'ân'ın tabiriyle bu kıssa, kıssaların en güzelidir (أحسن القصص).² Hz. Yûsuf'un kıssasının bu şeklide isimlendirilmesi genelde muhteva bakımından zengin oluşu ve ilgi çekici üslubuyla açıklanmıştır.³ Kıssada neredeyse toplumun her kesiminden insan tipleri ve

¹ Bk. Hûd 11/85; el-İsrâ 17/35.

² Yûsuf 12/3. İbn Âşûr'un "ahsenü'l-kasas" tabiriyle sadece bu kıssanın değil Kur'ân'ın bütününün kastedildiği ve Kur'ân'da yer alan kıssaların tamamının, Kur'ân dışındaki anlatımlardan daha güzel olduğu şeklinde anlaşılması gerektiği yönünde farklı bir görüşü için bk. Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Daru's-Suhun, ts.), 12/202.

³ Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 5/279; Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1995), 2/454-455.

bunların davranışlarının yanı sıra inanç, ahlâk, iktisat ve siyaset gibi din ve dünyayı ilgilendiren farklı konular merak uyandıracak bir tarzda ele alınmıştır. Âlûsî (ö. 1270/1854), kıssanın “en güzel kıssa” oluşunu sûrenin izzetle zillet, efendi ile köle, ayrılıkla vuslat ve kıtlıkla bolluk gibi zıtlıklar üzerine kurulu olmasıyla açıklamaktadır.⁴

Bu makalenin amacı kıssayı farklı yönleriyle incelemenin ötesinde Hz. Yûsuf kıssası özelinde iktisat yönetimi prensiplerini tespit etmeye çalışmaktır. Zira Hz. Yûsuf kıssasının sağlıklı iktisadi adımları ve bunu uygulayacak yöneticilerde bulunması gereken özellikleri topluca ele aldığı görülür. Daha çok Hz. Yâkub’un sabrı ve Hz. Yûsuf’un iffeti gibi konular bağlamında çoğu kere de edebi bir üslupla ele alınan kıssanın, ihtiva ettiği diğer başka konular bakımından da incelenmesi ve herkesin birçok yönden dersler çıkararak istifade etmesi mümkündür. Bu çalışmayla amaçlanan ise Hz. Yûsuf’un ekonomi yönetiminde gerçekleştirip uygulamaya koyduğu prensiplerin bir değerlendirmesini yapmaktır.

Kur’ân kıssaları üzerinde farklı disiplinlerce çok sayıda çalışma yapıldığı bilinmektedir. Bu çok yönlü çalışmalar içerisinde içtihat ederken ahkam ayetleri yanında kıssalardan da kaynak olarak yararlanılabileceğini ve hüküm tespitinde dikkate alınması gerektiğini vurgulayan çalışmalar bulunmaktadır.⁵ Tespitlerimize göre Hz. Yûsuf kıssasını merkeze alan ve buradan hareketle iktisat yönetimi prensipleri üzerinde yoğunlaşmış müstakil bir çalışma

⁴ Ebü’s-Senâ Şihabüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî* (Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.), 12/176.

⁵ Bu çalışmalardan iki tanesinin bizim çalışmamızla yakından ilgili olduğu düşünülmektedir. Bunların ilki Abdullah Acar’ın “Bir İctihat Kaynağı Olarak Kur’ân Kıssaları” adlı makalesi olup diğeri ise Remzi Kaya’nın “Kur’ân Kıssalarının Tefsir ve Teşrideki Yeri” isimli çalışmasıdır. Her iki makalede de kıssaların bir metodoloji dahilinde İslam hukukunda hüküm çıkarma amacıyla kaynak olarak kullanılabileceğine ve bazı hukuki normların elde edilebileceğine işaret edilmektedir. Çalışmalara göre Kur’ân’da kıssaların yer almasının çeşitli sebepleri olduğu gibi hukuki gerekçeleri de olduğundan kıssalara bu nazarla da bakılmalıdır. Her iki çalışmada da genel bir metodoloji ortaya koyulmaya çalışılmış, lüzumu halinde Hz. Yûsuf kıssası da dahil olmak üzere farklı kıssalara atıflarda bulunulmakla birlikte kıssanın iktisadi boyutu üzerinde yeterince durulmamıştır. Bk. Abdullah Acar, “Bir İctihat Kaynağı Olarak Kur’ân Kıssaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 97-152; Remzi Kaya, “Kur’ân Kıssalarının Tefsir ve Teşrideki Yeri”, *Kur’an ve Tefsir Araştırmaları* 3 (2002), 507-526.

bulunmamaktadır. Çalışmamızın Kur'ân'ın en güzel kıssasını bir de bu açıdan yeniden ele alarak dikkatlere sunması ve bu alandaki boşluğu doldurması umulmaktadır.

1. Kur'ân Kıssaları

Kıssalar hacim itibariyle Kur'ân'ın yaklaşık üçte birinden fazlasını oluşturmaktadır.⁶ Arapça k-s-s (قصص) kökünden türetilen kısas kelimesi Râgıb'a (ö. 502/1108) göre "haber vermek, anlatmak"⁷, İbn Manzûr'a (ö. 711/1311) göre "olay" anlamında "haber" demektir.⁸ İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre ise kısas "anlatılan olay ve haber"dir.⁹ K-s-s fiilinin, bu birinci anlamının yanı sıra "izini takip etmek" şeklinde ikinci bir anlamı da bulunmaktadır.¹⁰ Kur'ân'da kelimenin hem "bir kimseye bir sözü açıklamak"¹¹ hem de "bir kişinin peşi sıra izini sürerek onu adım adım takip etmek"¹² şeklindeki bu iki anlamıyla da kullanıldığı görülür. Kanaatimizce Kur'ân'da kıssaların anlatılma amacı her iki anlamı da karşılayacak şekilde gerçekleşmektedir. Buna göre Kur'ân kıssaları bir yandan geçmiş milletlerin haberlerini en özenli şekilde anlatırken aynı zamanda izi sürülüp ibret alınacak hayat hikâyelerini de insanların dikkatine sunmaktadır.¹³ Kur'ân'da farklı ayetlerde kıssaların Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat¹⁴, onu

⁶ İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine* (İzmir: y.y., 1994), 26-27.

⁷ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Saffan Adnân Davûdi (Şam: Dârü'l Kalem, 2002), 1209.

⁸ Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 7/81-85.

⁹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ* (Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1398), 17/18-19.

¹⁰ Ebü'l-Abbâs Hatîbüddehş Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-şerhi'l-kebîr*, thk. Eymen Abdurrezzâk eş-Şevvê (Beyrut: Dâru'l- Ma'rife, 2011), 412; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kuveyt: Turâsi'l-Arabî, 1994), 17/51.

¹¹ Bu anlamdaki kullanım için bk. Yûsuf 12/3.

¹² Bu anlamdaki kullanım için bk. el-Kehf 18/64; el-Kasas 28/11.

¹³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012), 201; Acar, "Kur'ân Kıssaları", 105.

¹⁴ Yûsuf 12/102; el-Kasas 28/44-45.

ve inananları teselli¹⁵, İslam'ın evrenselliğini bildirme¹⁶, Semavî dinlerin özünde bir olduklarını beyan etmenin¹⁷ yanı sıra muhatapları düşünmeye sevk etme ve ibret almalarını sağlama gayesiyle¹⁸ anlatıldığı belirtilmektedir. Kur'ân tarihsel olayları geçmişe dönük eski sahneler ve bilgiler olarak değil mesaj ve yol gösterme amaçlı veriler olarak ve dinamik bir inşa amacıyla sunar.¹⁹ Bu anlatımlarla amaçlanan ise müminlerin kıssalardaki ince değerlerini göz önüne alarak dikkat çekilen prensipler çerçevesinde hayatlarını düzenlemeleridir. Kur'ân'daki kıssalar içerik itibarıyla o kadar çeşitlidir ki her birey farklı bir peygamberin şahsında kendi yapısı ve konumuna uygun bir örnek müşahade edebilir ve onu kendisine rehber edinebilir.²⁰

Kıssalar Kur'ân'ın indiriliş amaçlarını, temel hedeflerini, hidâyet kaynağı ve rehber olma misyonunu²¹ gerçekleştirmek üzere kullandığı araçlardan birisidir. Kur'ân'ın önemli mesajlar iletmek ve muhatapları üzerinde hedeflediği değişim ve dönüşümleri gerçekleştirmek için kıssaları bir zemin olarak kullandığı söylenebilir. Örneğin Karun kıssasında²² onun sahip olduğu mal varlığını bir tür stokçuluk yaparak insanların istifadesine sunmamasının ve onlara iyilik yapmamasının eleştirildiği görülür. Bu anlatımla hedeflenen ise onun yaptığı işin çirkinliğini göstermek ve kıssa üzerinden muhataplarda bir duyarlılık düzeyi oluşmasını sağlamaktır.²³

Kıssalar aracılığıyla müminlerin önüne ilahi, ahlâki ve insani öğretiler koyulmakta, öğüt verilmekte ve hayatın pek çok boyutunda doğru yol gösterilmektedir.²⁴ Bu ve benzeri kıssalarla

¹⁵ Hûd 11/120.

¹⁶ el-Enbiyâ 21/48-92. Ayrıca bk. el-A'râf 7/59-85; Hûd 11/25-98; eş-Şuarâ 26/11-191.

¹⁷ el-A'râf 7/59, 65, 73 ve 85.

¹⁸ el-Hac 22/46; el-Hicr 15/75; Yûsuf 12/111.

¹⁹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 204.

²⁰ Mehmet Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 82-83.

²¹ el-Bakara 2/3.

²² el-Kasas 28/76-82.

²³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım, 2012), 5/3755.

²⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 171.

bütün insanlığa hukuk ve ahlâk dışı uygulamalardan uzak durmalarının yanı sıra ilahi yasaları hesaba katarak ve sâlih insanların izini sürerek bir hayat yaşamaları çağrısında da bulunmaktadır.

2. Kur'ân ve İktisat

Bireysel ve toplumsal anlamda insan hayatını düzenlemeyi amaçlayan bir kitap olması bakımından Kur'ân'ın iktisat gibi temel insani bir konuya kayıtsız kalmadığı görülür. Bir başka ifadeyle Kur'ân, hayata dair sayısız alana yönelik düzenlemeler getirdiği gibi iktisat alanını da kendi değerleri ve prensipleri çerçevesinde şekillendirmek istemiştir.

İslam da sadece ahiret ahvali ile ilgilenen öte dünyacı bir din değildir. Aksine insanların manevi ve uhrevi kurtuluşunu dünyevi, fiziki ve maddi durumlarıyla ilişkilendiren ve bu yönde düzenlemelerde bulunan bir dindir.²⁵ İslam dünyevi zenginliği temel alan Yahudilik ile zühde dayalı Hıristiyanlık arasında ortada ve dengeli bir pozisyonda konumlanmıştır.²⁶

Arapça kasd (قصد) kökünden²⁷ türetilmiş olan “İktisat” kelimesi Kur'ân'da bu formuyla kullanılmamakla birlikte “kasd” kökünden türetilmiş kelimeler bulunmaktadır. “Kasd” ve “kâsîd” şeklinde geçtiği üç ayette” ifrat ve tefritten uzak iş, mutedil amel, orta yol²⁸ ve orta mesafeli bir sefer²⁹ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. “Muktesit” formuyla kullanıldığı diğer üç ayette ise “din ve dini yaşantıda dengeli ve orta yollu olmayı teşvik”³⁰ sadedinde bir kullanım yapılmıştır.³¹

²⁵ Muhammed Nuveyhi, *Ekonomik Adaletin Temelleri*, çev. Ahmet Yaprak (İstanbul: Beyan Yayınları, 1984), 39.

²⁶ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîrû'l-Menâr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 11/29.

²⁷ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Halil Me'mun Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008), 3/433-435; Mecdüddîn Muhammed bin Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, thk. Halil Me'mun Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2011), 1/472.

²⁸ en-Nahl 16/9; Lokman 31/19.

²⁹ et-Tevbe 9/42.

³⁰ el-Mâide 5/66; Lokman 31/32; el-Fâtır 35/32.

³¹ “Muktesit” kelimesini örneğin Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) ‘mutedil ve adaletli’ olarak tefsir etmekte olduğu görülür. Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdi Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426), 11/255.

Elmalılı (ö. 1942) Kur'ân'da "kasd" fiilinin kullanım biçimi ile "iktisat ilmi" arasında bir ilişki olduğuna işaret eder. "Kasd" fiili nasıl ifrat ve tefrite düşmeden maksada yönelik amel anlamına geliyorsa iktisat ilminin varlık nedeni de aynı şeydir.³² Zira iktisat, insan ihtiyaçları ile kâinattaki kaynaklar arasında bir uyum ve denge kurmayı amaçlayan bir disiplindir. Kur'ân pek çok alanda olduğu gibi özellikle mali işlerde de sürekli bir dengenin oluşturulması gerektiğine vurgu yapar.³³ Örneğin 'Rahman'ın Kulları'nın' vasıflarının sayıldığı bir pasajda "Onlar harcamalarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında dengeli bir orta yol tutarlar."³⁴ buyurularak söz konusu kıvama dikkat çekilmektedir.

İktisat disiplini insanlığın üretim ve tüketim faaliyetlerinin yanı sıra girişim ve yatırım gibi süreçlerin tümünü inceleyen bir bilimdir. Dilimize sonradan "ekonomi" olarak giren "iktisat" kelimesi Kur'ân'da bu anlamıyla kullanılmamakla birlikte muhteva olarak yer almakta, bu bağlamda iktisat disiplinine ilişkin bilgi, prensip ve uygulamaya dair çok miktarda örnek bulunmaktadır. Birçok ayetin "İslam İktisadı" olarak isimlendirilen disiplinin referanslarını oluşturduğu söylenebilir. Öte yandan İslam'ın temel kaynağı olan Kur'ân'ın iktisatla alakalı hükümler içerdiği; bu hükümlerin ise Müslümanların ticaret, üretim ve tüketimle ilgili yönelimlerini belirlemede aktif bir rol oynadığı modern iktisatçılar tarafından da kabul edilen bir husus olarak değerlendirilmektedir.³⁵

Kur'ân iktisat alanıyla ilişkilendirilebilecek birçok hususa diğer başka konuları ele alma yöntemiyle de paralellik gösterecek şekilde ana hatlarıyla değinmiş ve örnek kabilinden anlatımlarda bulunmuştur. Kur'ân'ın pek çok konuda olduğu gibi bu alanda da kurucu ilkeleri ve temel prensipleri belirlemekle yetindiği söylenebilir. Öte yandan Kur'ân'ın iktisadi konulara zaman zaman gerek doğrudan gerekse de dolaylı olarak değindiği de görülür. Bu

³² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3/1736.

³³ Mahmud Ebu's-Suud, *İslami İktisadın Esasları*, çev. Ali Özek (İstanbul: Hisar Yayınları, 1969), 21.

³⁴ el-Furkan 25/67.

³⁵ Ali Rıza Gül, "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 35.

ayetlerde alışveriş, borç, kazanç, mülkiyet, israf, tüketim, yardımlaşma ve faiz gibi iktisadi alanı ilgilendiren konulara temas edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte yüzeysel bir bakışta iktisat gibi geniş bir alanla ilgili olarak ele alınan hususların saydığımız birkaç başlığın üstüne çıkmadığı yönünde bir kanaat oluşabilir. Ancak ilgili konular çerçevesinde belirtilen hükümlerin “nassın delâleti”, “illette müştereklik” gibi usûl kuralları uyarınca benzer durumlar hakkında da sabit olduğu ve geniş bir alanı kapsadığı unutulmamalıdır.³⁶ Örneğin “insanların mallarının haksız yere yenilmesinin” haram olması³⁷ aynı şekilde gasp, soygun, yağma, faiz ve hırsızlık gibi benzer eylemlerin de haram olmasını gerektirir.

Bir başka örnek olarak Kur'ân'da “helal kazanç” anlamında kullanılan ve talep edilmesi istenilen “Allah'ın fazlı/lütfu”³⁸ ifadesi de bilinen meşru klasik ticaret biçimlerinin yanı sıra henüz nüzûl döneminde mevcut olmayan kazanç ve kâr yollarını da kapsamak üzere geniş bir şekilde anlaşılmaktadır.³⁹ Öte yandan maddi kazancın “Allah'ın lütfu” şeklinde bizzat Allah'a nispet edilmesinin Müslümanları aktif bir biçimde iktisadi faaliyetlere katılmaya teşvik ve motive eden manevi bir boyutu haiz olduğu da söylenebilir.⁴⁰

3. İktisat Yönetimi Prensipleri

Kur'ân kıssalarında muhataplara yönelik birçok işaret ve yönlendirme bulunduğunu ilk bölümde zikretmiştik. İbn Âşûr'a (ö. 1973) göre bu işaretlerden birisi de önceki milletlerin dünyaya hükümran olup yönettiği gibi Hz. Peygamber ve ümmetinin de yöneteceğine dair yönlendirme ve teşviktir.⁴¹ Başta Hz. Süleyman,

³⁶ Muhammed Necatullah Sıddıkî, *İslam Ekonomi Düşüncesi*, çev. Yaşar Kaplan (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984), 203-214.

³⁷ el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/29.

³⁸ el-Cum'a 62/10.

³⁹ Taberî'nin (ö. 310/923) “fazlullah” ifadesini “anahtarları Allah'ın elinde bulunan dünya ve âhiretin hazineleri” olarak geniş bir şekilde tefsir ettiği görülür. Bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi 'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir-Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 10/811.

⁴⁰ Gül, “İslam İktisat Düşüncesi”, 65.

⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/67; İbn Âşûr'un Kur'ân 'da yer alan kıssalara bakışının geniş bir şekilde ele alındığı bir makale için ayrıca bk. Yakup

Hız. Dâvûd gibi melik peygamberler olmak üzere Hız. Yûsuf kıssasında da bu yönde işaretiler bulunmaktadıır. Bu bağlamda Hız. Yûsuf'un özellikle zindandan kurtulduktan sonraki hayat hikâyesinde devlet idaresi ve onun can damarı olan ekonomi yönetimine dair önemli prensiplerin ortaya koyulduğu söylenebilir. Hız. Yûsuf'un mevcut sorunla ilgili müdahaleleri elbette o günkü hayat şartları bakımından dar bir çerçevede gerçekleşmekte ancak dünya durdukça geçerli olacak ve önemini koruyacak kurucu ilkeler olarak da Kur'ân'da yerini almaktadır. Bu bağlamda Hız. Yûsuf'un tavsiyelerinin ekonomik hayatta tüm zamanlarda ve evrensel boyutta geçerli prensipler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu bölümde tespit edebildiğimiz kadarıyla bu prensipleri maddeler halinde ele alacağız.

3.1. Tedbir

Hız. Yûsuf'un, Kral'ın rüyasını yorumlayarak başlayan süreçte o günün Mısır'ında iktisadi hayatı düzenleyecek prensipler ortaya koyduğu görülmektedir. Bu prensiplerin en başında "tedbir" olarak isimlendirilebilecek bir kavram dikkat çekmektedir.⁴² Kıssaya göre Kral'ın yedi zayıf ineğin yedi semiz ineği yemesi ile yedi yeşil ve kuru başak rüyası Hız. Yûsuf'a sorulur.⁴³ O, yaptığı rüya yorumu çerçevesinde ertesı yıl tohum olarak kullanılacak miktar ayrıldıktan sonra yedi bolluk yılı boyunca hububatın fazlasının, başağından ayrılmaksızın stoklanmasını ister. Hız. Yûsuf'un bu tavsiyesinin tedbir ilkesinin işletilmesi noktasında ilk yönlendirme olduğu görülür. Zira taneyi başağından çıkarmadan saklamak onun uzun süre bozulmamasını ve kurtlanmamasını sağlayacak bir tedbirdir.⁴⁴ Ayrıca yedi bolluk yılını takiben gelecek yedi kıtlık yılında ise önceden biriktirilen tahıllar tüketilecektir.⁴⁵

Bıyıkoğlu, "İbn Âşûr'un Kur'ân Kıssalarına Yaklaşımı", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 243-270.

⁴² Mehmet Okuyan, *Kur'ân'da Hız. Yûsuf Kıssası* (Samsun: Üniversite Yayınları, 2018), 143.

⁴³ Yûsuf 12/46.

⁴⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 12/25; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/287.

⁴⁵ Yûsuf 12/48.

Hz. Yûsuf'un söz konusu yönlendirmelerinde tedbir ve ihtiyat kavramları⁴⁶ öne çıkmaktadır. İyi bir iktisat yönetimi işler yolunda giderken israf ekonomisi uygulamamalı bilakis kötü günler için birikim ve hazırlık yapmalıdır. Sürenin akışından da anlaşılabilir gibi bereketli yıllarda geleceği planlamayan ve tedbirsiz davranan toplumlar kriz ve darlık dönemlerinde başka toplumlara muhtaç hale gelmekte ve başkalarının kapısını çalmak zorunda kalmaktadırlar.⁴⁷ Tedbirsizlik ve israf ekonomisinin faturası son derece ağır ve acı olmakta, kötü ekonomi yönetimi özellikle de sonraki kuşakların hayat standartlarını tehlikeye atarak sefalete yol açmaktadır.⁴⁸

Savurganlık ve ihtiyatsızlığın ne kadar kötü ve kaçınılması gereken bir tutum olduğu Kur'ân'da "savurganların ancak şeytanların kardeşleri olduğu" ifadesiyle dile getirilmiştir.⁴⁹ Bu betimlemeden anlaşılması gereken, israfın Allah'tan uzaklaştıran şeytani bir tutum olduğudur.⁵⁰ Gerek Hz. Peygamber'in yaşam tarzı gerekse de buyrukları, saçıp savurmadan kaçınmayı ve tutumlu olmayı teşvik eden tablolarla doludur. Hz. Peygamber'in "bir nehrin başında iken bile abdest için suyun idareli kullanılması"⁵¹ yönündeki tavsiyesi ve "tedbirin, geçimin yarısı olduğu" şeklindeki hatırlatması konunun önemini belirtmesi bakımından son derece dikkat çekicidir.⁵²

⁴⁶ Yûsuf Sûresinde tedbir ve ihtiyat vurgusunun oldukça yoğun olduğu görülür. Gerek Hz. Yâkub'un oğullarına Mısır'a tek kapıdan girmek yerine farklı kapılardan girmeleri yönündeki tavsiyeleri gerekse de Hz. Yûsuf'un işin iç yüzü ortaya çıkıp suçsuz olduğu iyice anlaşılmadan hapisten çıkmayı kabul etmemesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bk. Yûsuf 12/50,67.

⁴⁷ Yûsuf 12/88.

⁴⁸ Mamur ve dillere destan bir ülke iken nankörlük, israf ve şımarıklık dolayısıyla yıkılıp harap olan Sebe ülkesi, bir ibret vesikası olarak Kur'ân'da yer almaktadır. Bk. es-Sebe 34/15-21. Sebe halkı'nın kıssasına yönelik dikkat çekici bir yorum için ayrıca bk. Esed, *Kur'ân Mesajı*, 2/875-876.

⁴⁹ el-İsrâ 17/27.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1371), 10/284; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 6/27.

⁵¹ İbn Mâce, "Tahâret", 48.

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedü's-ş-şihâb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 1/130.

Kurtubî'nin (ö. 671/1273) Hz. Yûsuf'un hububat stoklamak⁵³ şeklindeki uygulamasını "zarûrât-ı dîniyye" olarak isimlendirilen ve 'dini, canı, malı, akli ve nesebi korumak' şeklinde detaylandırılan şer'î maslahat ilkesinin⁵⁴ temel bir dayanağı olarak nitelemesi son derece manidardır. Ona göre yukarıda sayılan hususlardan herhangi birini korumaya yönelik olarak atılan her adım maslahat; bunlardan herhangi birisini gerçekleştirmeyi engelleyen her şey ise mefsedettir.⁵⁵

İbn Haldûn (ö. 808/1406) devletlerin çöküş süreçlerini ele aldığı tahlillerinde gerek yöneticilerin gerekse de halkın savurganlığının, çöküşü hazırlayan ve hızlandıran faktörlerden birisi olduğuna işaret eder. Ona göre lüks hayat özenti ve savurganlık iktisadi hayatın doğal akışını bozacak ve burada meydana gelen mali bozulma dalga dalga yayılarak bütün alanları kapsayacaktır. Bu bozulma ise devletin kendini savunma yeteneğini kaybetmesi ve yıkılmasına yol açabilecektir.⁵⁶

İnsanlar gibi ekonomiler de tedbirler oranında risklere karşı dirençli hale gelirken tehlikelerden de uzak kalırlar. Öte yandan tedbir almak, Allah'ın insana lütfettiği akıl nimetinin kullanılmasının ve bir bakıma şükrünün yerine getirilmesinin bir gereğidir. Tedbir ve tutumluluk sayesinde sınırlı imkânlarla bile uzun süre ayakta kalınabilir. Kuşaktan kuşağa aktarılan "Tedbir gibi akıl yoktur." sözü de bilgece bir ifade olarak bu duruma işaret etmektedir.

⁵³ Kurtubî ihtiyaç olacağı zamana kadar gıda maddesi stoklamanın maslahatın gereği olan idari bir tedbir olarak yapıldığında caiz olduğunu zira bu uygulamada insanların faydasının söz konusu olduğunu söyler. Pek çok hadiste sakındırılan ve yasaklanan stokçuluk ise ürünlerin fiyatlarının yükselmesi amacıyla yapılan karaborsacılıktır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/204 Karaborsa ve stokçuluğu yasaklayan hadisler için ayrıca bk. Müslim, "Müsâakat", 129, 130; Tirmizi, "Buyu", 40.

⁵⁴ Maslahat gerek bireysel ve toplumsal gerekse de dünya ve ahirete yönelik faydaların temin edilip zararların giderilmesi anlamında bir fıkıh terimi..Bk. İbrahim Kâfi Dönmez, "Maslahat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/79-94.

⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/203.

⁵⁶ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 1/394.

3.2. Güvenirlik (Emniyet)

Hız. Yûsuf'un kıssasında onun, Mısır'ın hazinelerinin başına getirilmesi noktasında öne çıkarttığı ikinci prensibin "güvenirlik" olduğu görülmektedir. Hız. Yûsuf Kral'la olan diyalogunda kendisini (حَفِیْظ) "hafız" olarak nitelemekte ve bir anlamda iktisat idaresinde görev alacak kişilerin emin olmasının vazgeçilmez bir ilke olduğuna işaret etmektedir. Müfessirlerin "hafız" kelimesini genellikle "güvenilir, emanetleri güzellikle koruyan, emin" şeklinde yorumladıkları görülür.⁵⁷ Öte yandan Kral'ın Hız. Yûsuf'a hitaben "Sen bizim yanımızda güvenilir birisin."⁵⁸ şeklinde konuşmasından onun emin olduğuna kanaat getirdiği de anlaşılmaktadır. Kral'ın Hız. Yûsuf'un hapisten çıkma konusunda masum olduğu anlaşılmasından acele etmemesinden, yaptığı konuşmalardan ve hapis arkadaşlarının onun hakkındaki güzel şahadetlerinden güvenilir birisi olduğunu anladığı söylenebilir.⁵⁹

Güvenilir olma anlamında eminlik, "bir insana bir eşyanın endişe edilmeksizin teslim edilip zamanı geldiğinde sorunsuzca teslim alınabilmesi" anlamına geldiği gibi hakkı gözetilerek ifa edilmesi gereken tüm görevleri de kapsayan bir vasıftır.⁶⁰ Bu bakımdan bir işin başında bulunan kişiye yönetmekte olduğu iş bir emanet olup ondan bu hususta emin olması beklenilir.⁶¹ Bu kimse uhdesinde bulundurduğu bu emaneti korumak ve ona ihanet etmemekle yükümlüdür.⁶² Hız. Yûsuf kendisini "hafız" olarak tanımlarken bir taraftan kendisine teslim edilecek hazineden hiçbir şeyi haksız olarak almayacağını ve kendisinin veya başkalarının

⁵⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (Kahire: Daru'l-Fikr, 1401), 18/160-161; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Samî b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Daru't-Taybe, 1999), 4/33.

⁵⁸ Yûsuf 12/54.

⁵⁹ Yûsuf 12/46,50.

⁶⁰ Enbiya Yıldırım, *Peygamberimizin Liyakata Verdiği Önem* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 42.

⁶¹ Râzî bir insanın muamelesinin ya Rabbiyle ya diğer insanlarla ya da kendisiyle olduğuna ve bütün bu muamelelerde emanete riayet edilmesi gerektiğine vurguyla konunun çok boyutlu oluşuna ve önemine işaret etmektedir. Bk. Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 10/138.

⁶² Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 2/305.

kamu malına dokunmasına müsaade etmeyeceğini deklare ederken bir taraftan da önemli bir prensip ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da vahiy meleği olan Cebrâil'den "şerefli ve güvenilir"⁶³ olarak bahsedilmesi ayrıca bütün peygamberlerin kavimlerine hitaplarında kendilerinin "gönderilmiş güvenilir bir elçi"⁶⁴ olduklarına vurgu yapmaları Allah Teâlâ nezdinde güvenilirliğin gereğine ve önemine işaret etmektedir.⁶⁵ Ayrıca kavminin kendisine "el-emîn" lakabını verdiği Hz. Peygamber'in, emanetler konusunda gerekli hassasiyeti göstermeyen kimseleri münafık olmakla nitelediği de bilinmektedir.⁶⁶ Sahâbiler, Hz. Peygamber'in güvenilirlik konusunu sürekli gündeme getirdiğini ve onun neredeyse her konuşmasında "kendisine güvenilmeyen kimsenin imanının; sözünde durmayan kimsenin ise dininin bulunmadığını" vurguladığını aktarmaktadır.⁶⁷ Öte yandan Hz. Peygamber, insanların yönetim işlerinde az ya da çok yetki sahibi olup da emin ve adaletli davranmayan; kendisini ve ailesini görüp gözettiği gibi insanların hak ve hukukunu gözetmeyen kimselerin Allah Teâlâ tarafından yüzüstü cehenneme atılacağını ve cennetin kokusunu alamayacaklarını bildirmektedir.⁶⁸ Kur'an'ın ifadesiyle Allah adalet ve ihsanı emretmekte⁶⁹ ve ancak bu hasletlerin sahiplerinden razı olmaktadır.

3.3. İş Bilirlik (Liyakat)

Hz. Yûsuf'un ülkenin hazinelerinin başına getirilmesi talebi çerçevesinde öne çıkan üçüncü kavram ise, bir iş için gerekli yeterlilik ya da uzmanlık olarak da tanımlanabilecek olan iş bilirliktir.⁷⁰ Müfessirlerin Hz. Yûsuf'un kendisini tanıtırken kullandığı (عليه) "alîm" lafzını çoğunlukla bu çerçevede ve bugünkü

⁶³ et-Tekvîr 81/19-21.

⁶⁴ eş-Şuarâ 26/107, 125, 143, 162, 170.

⁶⁵ Kur'an'ın emanetlere hainlik etmeyi Allah ve resulüne ihanetle aynı düzlemde ele alması bu konudaki özensizliğin ne oranda büyük bir kusur olduğuna dair bir fikir vermektedir. Bk. el-Enfâl 8/27.

⁶⁶ Müslim, "İman", 107-109.

⁶⁷ Hz. Peygamber'in ümmetini kaybedecekleri ilk hassasiyetin emanet bilinci olacağı konusundaki uyarısı ilginç bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/135.

⁶⁸ Buhârî, "Ahkâm", 8; Tirmizî, "Buyu", 39.

⁶⁹ en-Nahl 16/90.

⁷⁰ Yûsuf 12/55.

popüler kullanımıyla liyakat anlamına gelecek şekilde yorumladıkları görülür.⁷¹ Hz. Yûsuf, Kral'dan hazinelerin yönetimine getirilmesini isterken yaptığı konuşmada kendisini "hafız" yani "iyi koruyucu ve güvenilir haznedar" olarak tanımladıktan sonra yine kendisinden "alîm" yani "üstlendiği işi iyi bilen ve anlayan" birisi olarak bahsetmektedir. Bunun anlamı onun güvenilirliğin yanı sıra talip olduğu bu iktisadi yönetim işinde işin ehli olduğunu ve bir bakıma görevin icrasının gerektirdiği uzmanlığa sahip olduğunu bildirmektir.⁷² Hz. Yûsuf söz konusu yeterlik ve uzmanlığı bir peygamber olması bakımından muhtemelen bu ve benzeri konularda ilahi bilgilerle donatılmış olmasıyla elde etmiş olmalıdır.⁷³

Hayata dair her müstakil alanın kendisine has bir doğası, yapısı, teknik donanım ve bilgileri bulunduğu bilinmektedir. Söz konusu bilgi ve donanıma sahip olma durumu 'yeterlik, kifayet, kendisine iş vermeye uygunluk, yetenek ve liyakat' gibi ifadelerle anlatılmaktadır. Herhangi bir alanda başarılı ve mutlu sonuçlara ulaşabilmenin yolu, söz konusu alanda donanımlı ve liyakat sahibi kimseleri iş başına getirmekten geçmektedir. Bir işi, o işin hakkını verebilecek kimselere tevdi etmek önemli bir yönetim kuralı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda uzmanlık ve liyakat sahibi olmayan kimseler karakter bakımından iyi niyetli olsalar bile söz konusu işe dair yeterli alt yapıları olmadığından sisteme zarar vermeleri kaçınılmaz olmaktadır.

İbn Haldûn'un devletlerin çöküş sebeplerini incelerken "devlet işlerinin hak etmedikleri halde yeteneksiz kişilere emanet edilmesini" çöküş sürecini hazırlayan hususlardan birisi olarak vurguladığı görülür. Onun ifadesiyle böyle kimseler kendi sorumluluklarında bulunup bulunmayan hususları ayırt

⁷¹ Mâtürîdî, *Tevilâtü'l-Kur'ân*, 7/323; Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 17/160-161; İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm*, 4/33; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 13/8.

⁷² Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-Tenzîl* (Cidde: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 3/299-300.

⁷³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 17/150.

edemeyecek düzeyde yeteneksizdirler. Bu derece donanımsız kişilerin iş başına getirilmesi ise çöküşü kaçınılmaz kılacaktır.⁷⁴

Kur'ân'da emanetlerin ehline yani onları koruyup gözetecek kimselere tevdi edilmesi emredilmektedir. Bir ayette "Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emretmektedir."⁷⁵ buyurulmaktadır.⁷⁶ Bu ayetin muhatabı bütün Müslümanlar olmakla birlikte daha çok da kamusal sorumluluk sahibi olan mali ve idari yöneticilerdir. Ayette altı çizilen ehliyet kavramı kanaatimizce hem güvenilirliği hem de uzmanlığı kapsayan iki boyutlu bir kavramdır. Bu iki vasfa birlikte sahip olmayan herhangi bir kimse herhangi bir işin ehli olamaz. Hz. Yûsuf, "hafız" ve "alîm" olduğu yönündeki beyanıyla yönetimine talip olduğu hazine idaresi işini kişisel hevesleri için ve gelişigüzel olarak değil aksine hem güvenilir vasfıyla hem de hikmetli ve basiretli bir şekilde yerine getireceğini belirtmektedir.⁷⁷

Güvenirlik ve uzmanlıktan oluşan ehliyet vasfının Kur'ân'ın başka bir ayetinde (الْقَوِيُّ الْأَمِينُ) "kavî" ve "emin" şeklinde dile getirildiği görülür. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Hz. Musa'nın hayvanlarını suladığı iki kızdan birinin ondan babasına "Ücretli tutabileceğin güçlü ve güvenilir bir kimsedir."⁷⁸ şeklinde bahsettiği ifadelerden hareketle bu ayetteki iki kelimenin İslami yönetim felsefesini oluşturduğunu dile getirir. O, söz konusu ayette geçen

⁷⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/257,260,380; İbn Haldûn'un "devletin çöküşü tezinin" analizinin yapıldığı bir makale için ayrıca bk. Cumali Bozpinar, "İbn Haldûn'a Göre Devletin Çöküşünün Analizi: Adalet Dairesi Bağlamında Bir Değerlendirme", *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi* 4/2 (2021), 85-92.

⁷⁵ en-Nisâ 4/58.

⁷⁶ Ayetin şu olay üzerine indiği rivayet olunur: Hz. Peygamber Mekke fethi günü henüz Müslüman olmamış olan ve Kâbe'nin anahtarları kendisinde bulunan Osman b. Talha'dan (ö. 42/662) anahtarları almış ve amcası Abbas (ö. 32/653) Kâbe'nin hizmetlerini üstlenmek için anahtarları Hz. Peygamber'den istemişti. Bu olayı takiben yukarıdaki ayet nazil oldu ve Hz. Peygamber anahtarları Osman'a iade etti. Bu nüzûl sebebi ayetin muhtevasına uygun olmakla birlikte ayetin hükmü umumidir. Ehline verilmesi istenilen emanet, iktisadi, idari görevleri de içine alacak şekilde geniş bir alanı kapsamaktadır. Bk Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 5/256-257; Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî Ebu'l Ferec İbn Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mekteb'ül-İslami, 1407), 2/114.

⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 12/8-9; Okuyan, *Kur'ân'da Hz. Yûsuf Kıssası*, 159.

⁷⁸ el-Kasas 28/26.

“emin” lafzını, güvenilirlik anlamında Hz. Yûsuf'un kullandığı “hafız” lafzıyla eşanlamlı olacak şekilde, “kavî” lafzını ise Hz. Yûsuf'un ifadesindeki “alîm” lafzıyla eşanlamlı olarak yorumlamaktadır. Ona göre insanlarda emanet ve liyakatin birlikte bulunması gerçekten de nadir görülen bir durumdur. Hz. Ömer bu minvalde “günahkârın kuvvetli, iyinin ise aciz oluşundan” Allah'a şikayette bulunmaktadır.⁷⁹ Bu sebeple ümmetin işlerinden herhangi birinin teslim edileceği kişi hem emin hem de güçlü olmalıdır. Zira ancak Hz. Yûsuf gibi adaletli ve güvenilir bir bilgin, işleri düzene sokabilir ve insanları yeryüzünün zenginliklerinden yararlandırabilir. Güvenilir olup bilgin olmayan kimse bütün güvenilirliğine rağmen yüklendiği sorumluluğun üstesinden gelemeyebilir ve görevin gerektirdiği performansı sergileyemez. Öte yandan bilgin olup güvenilir olmayan kimse ise görevini kötüye kullanarak insanların emanetine ihanet edebilir. Yanı sıra kendisine ve yakınlarına kamu malından haksız çıkar temin etmek gibi bozguncu yollara yönelebilir.

Hz. Peygamber'in görevlendirmelerde liyakat prensibini gözettiği örneğin vahiy kâtipliği, imamlık, komutanlık ve elçilik gibi vazifelerde liyakatı esas aldığı bilinmektedir.⁸⁰ Bu uygulamanın bir gereği olarak örneğin Ebu Zer gibi dürüstlüklerine bizzat şahitlik ettiği⁸¹ kimi sahâbileri zayıf oldukları ve hakkını veremeyecekleri gerekçesiyle istedikleri göreve getirmemiştir.⁸² Hz. Peygamber'in daha bilgilisi ve layığı bulunduğu halde farklı sebeplerle bir kişiyi göreve getirmeyi “Allah'a, resulüne ve Müslümanlara ihanet” olarak vasıflandırması ise onun bu konudaki yoğun hassasiyetini göstermektedir.⁸³

Sonuç olarak her çeşit kamu görevi kabilecilik, akrabacılık gibi sağlıklı kriterlere göre değil bilgi ve beceriye göre dağıtılmalı; liyakat haricindeki kriterler devreye alınarak hiç kimse hak

⁷⁹ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-şer'iyye fî islahir-râ'î ve'r-ra'iyye* (Cidde: Mecmeu'l-Fikhi'l-İslami, 1429), 33-40.

⁸⁰ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 299-300.

⁸¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 35.

⁸² Müslim, “İmâre”, 1825, 1826.

⁸³ Buhârî, “Cuma”, 29; Müslim, “İmâre”, 19.

etmediği göreve getirilmemelidir. Liyakat prensibinin ihmal edilmesi bir yandan toplumsal verimliliği olumsuz etkilediği gibi diğer yandan da Allah'ın emrine karşı gelmek olacaktır. Liyakatin umursanmadığı düşüncesinin bir toplumda yayılmaya başlaması ise toplumsal güven ve barış duygusunun zarar görmesi gibi tehlikeli ve yıkıcı sonuçlara yol açabilecektir.⁸⁴

3.4. Sorumlulara Yetki Verilmesi

Hız. Yûsuf kıssasında iktisat yönetimi bağlamında öne çıkan prensiplerden birisi de güvenirlilik ve iş bilirlik özelliklerini birlikte taşıyan kimselere emanetlerin teslim edilmesinin yanı sıra onlara yeterli düzeyde yetki verilmesi hususudur. Bu yetki ve iktidar gücü sayesinde onlar güçlü ve sarsılmaz bir konumda bulunacak, uygun gördükleri plan ve projeleri rahatça uygulayabileceklerdir.⁸⁵ Kendilerine sorumluluk yüklediği halde yeterli düzeyde yetki verilmemiş sorumluların inisiyatif alamayacakları; hızlı ve kararlı bir şekilde davranamayacakları söylenebilir.

Müfessirlerin ayette Hız. Yûsuf için zikredilen (مَكَّنَّا لِيُؤَسِّفَ فِي) ifadesini bu çerçevede “iyi yer edindirmek, iktidar sahibi kılmak, sarsılmaz bir konum vermek” şeklinde yorumladıkları görülür. Örneğin Zemahşerî (ö. 538/1144) (مَكَّنَّا) ifadesini “Her yer onun egemenliği ve hükmü altında olduğu için, hiç kimse ona mani olamıyordu.” şeklinde tefsir etmektedir.⁸⁶ İbn Kesîr aynı ifadeyi Hız. Yûsuf'un görevinde güç ve kuvvet sahibi olduğu, nereyi isterse oraya konup istediği gibi davrandığı şeklinde yorumlamaktadır.⁸⁷ İbn Âşûr (ö. 1973) ise sûrede Hız. Yûsuf'un yetki durumuna işaret eden ikinci bir ifade olan (يَتَّبِعُونَ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ) cümlesinin onun “Mısır ülkesinde kendisine dayatılan herhangi bir kısıtlama olmaksızın dilediği gibi davranmasını” kinayeli bir şekilde anlatan bir ifade olduğunu belirtmektedir.⁸⁸ Sûrenin akışından da anlaşılacağı

⁸⁴ Yıldırım, *Peygamberimizin Liyakata Verdiği Önem*, 43,143.

⁸⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003), 9/444-445.

⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/300.

⁸⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân'l-azîm*, 4/34.

⁸⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/10-11.

gibi Hz. Yûsuf, geniş yetkilerle donatılmış konumu sayesinde dilediği gibi hareket etmiş, hâkimiyet ve iktidarını kurmuş ve süreçlerin işleyişini uygun gördüğü tarzda şekillendirmiştir.

Güvenilir ve liyakat sahibi kimselere yeterli düzeyde yetki verilmemesi durumunda onların bu üstün vasıflara sahip olmalarının bir anlamı kalmayacağı ve umulan bereketli sonuçların elde edilemeyeceği müsellem bir hakikattir. Öte yandan hayat boşluk kabul etmeyeceğinden, bazı kimselere sorumluluk verildiği halde yetki verilmemesi, kötü, zayıf ve sorumluluk sahibi olmayan kimselerin kendilerini yetkili görmesinin önünü açacaktır. Bu sebeple sorumluluk-yetki dengesinin son derece önemli olduğu söylenebilir. Hz. Yûsuf örneğinde olduğu gibi üst yöneticilerin, sorumluluk yükledikleri alt yöneticilere gerekli düzeyde yetki vermeleri, onların sahada rahat çalışabilmeleri ve hedeflerini gerçekleştirebilmeleri açısından son derece önemlidir. Yetkisiz ya da yetkileri kısıtlı olduğu için inisiyatif alamayan, her adımı merkeze havale eden ya da her hususta merkezden işaret bekleyen merkeziyetçi mekanizmaların yönetim krizlerine yol açması kaçınılmazdır.

Söz konusu prensibin bir uygulaması Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) Yemen'e elçi, kadı ve zekât memuru olarak gönderirken yaptığı konuşmada görülmektedir. Hz. Peygamber bu konuşmada Muâz'a bazı tavsiyelerde bulunarak insanları Allah'ın dinine davet etmesini ve ibadetleri aşamalı olarak öğretmesini ister. Daha sonra ona, önüne bir mesele geldiğinde ne şekilde hükmedeceğini sorar. O, Allah'ın kitabını esas alacağı şeklinde yanıt verdikten sonra ona meselenin çözümü orada yoksa nasıl davranacağını sorar. O ise Hz. Peygamber'in uygulamalarına başvuracağını ifade eder. Hz. Peygamber ona "Resulün verdiği kararlarda ilgili konunun çözümünü bulamazsan ne yapacaksın?" diye sorunca o şu ölümsüz cevabı verir: "Kendi kanaatime göre meseleyi çözer ve ötesini düşünmem." Hz. Peygamber ise onun bu cevabını beğenip onaylamış, onu cesaretlendirmiş ve onun inisiyatif alan bu yaklaşımı dolayısıyla Allah'a hamdetmiştir.⁸⁹

⁸⁹ Tirmizi, "Ahkâm", 3.

Kanaatimizce idari ve mali işlerde yapılması gereken husus, temel prensipler ve kurucu ilkeler sağlıklı bir şekilde belirlendikten sonra tekil olaylarda karar ve uygulamayı yeterli düzeyde yetki verilen ve işlerin kendilerine deruhte edildiği sorumlulara bırakmaktadır. Bir önceki konu başlığında belirtildiği gibi bilgisiz ve liyakatsiz kimselerin göreve getirilmesi ne kadar sakıncalı ise aynı şekilde bilgili ve iş bilir kimselere yeterli düzeyde sorumluluk verilmemesi de aynı şekilde sakıncalı olacak ve bütün kazanımları boşa çıkarabilecektir.

Sonuç

İktisadi konular insan hayatını birebir ilgilendiren konuların başında gelmektedir. Hayatın bütün boyutlarını kendi prensipleri çerçevesinde şekillendirmek isteyen Kur'ân, diğer alanlarda olduğu gibi iktisat alanı ile ilgili düzenlemelerde de bulunmuştur. Elbette bu düzenlemeler Kur'ân'ın genel üslubuna uygun olarak ayrıntıya girmeksizin kurucu ilkeler ve temel prensipler belirleme şeklinde gerçekleşmiştir.

Kur'ân kıssaları bir taraftan geçmişte gerçekleşen olayları anlatırken diğer taraftan da okuyucunun önüne peşi sıra gidilecek hedefler koymaktadır. "Kur'ân'ın en güzel kıssası" olan Hz. Yûsuf kıssası da öğüt ve ibretlerle dolu olup her yönelenin ondan çeşitli dersler çıkartması mümkündür. Sûrenin ele almadığı bir toplumsal sınıf ve konu neredeyse yok gibidir. Daha çok sabır, iffet, ümit, bağışlama ve benzeri konularla birlikte anılan Hz. Yûsuf kıssasının konuları arasında iktisat ve iktisat yönetiminin de bulunduğu bir gerçektir. Onun Mısır hazinelerinin yönetimine geçmesiyle başlayan ve sonrasında gelişen olaylar, başarılı bir ekonomi yönetiminin ipuçlarını vermektedir.

Hz. Yûsuf'un iktisat yönetiminde öne çıkan prensipler bulunmaktadır. Bu prensiplerin başında da tedbir ilkesi gelmektedir. Hayatın her zaman düz bir çizgi olarak ve iyi günlerden ibaret bir şekilde devam etmeyeceği herkesin mâlumudur. Başarılı bir ekonomi yönetimi savurganlıktan kaçınmalı ve alacağı ihtiyati tedbirlerle ekonomiyi krizlere ve risklere dayanıklı hale getirmelidir. Bu şekilde davranmamanın

insanları başkalarına muhtaç hale getirdiği kıssanın ileriki aşamalarındaki anlatımdan anlaşılmaktadır.

Hz. Yûsuf, ekonomi yönetiminin teslim edileceği kişilerde bulunması gereken vasıfları kendisini Kral'a arz ederken şu şekilde belirtmiştir: (إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ) Hıfz (güvenirlilik) ve ilm (liyakat). Çalışmada ulaştığımız en önemli sonuçlardan biri, bu iki vasfın Kur'ân'ın yönetim işleri de dahil olmak üzere her çeşit emanetin kendilerine teslim edileceği kişilerin temel vasfı olarak belirlediği "ehliyet" in bir açılımı olduğu tespitidir. Bu bakımdan ümmetin mali, iktisadi ve idari işleri hem dürüst, emin ve güvenirlilik vasfı taşıyan hem de başına getirildiği işe hakim, yeterlilik ve liyakat sahibi kimselere teslim edilmelidir. İşlerin kendilerine teslim edileceği kişiler emin oldukları halde uzman olmazlarsa işin hakkını veremeyecek ve üstesinden gelemeyeceklerdir. Aynı şekilde uzman oldukları halde emin olmazlarsa bu sefer de buldukları konumu kendileri ve yakınları için suistimal edebileceklerdir. Öte yandan güvenirlilik ve liyakat bazı alimlerce, "İslam siyaset felsefesinin temel umdeleri" olarak değerlendirilmektedir.

Hz. Yûsuf kıssasından iktisat yönetimi çerçevesinde çıkartılabilecek bir başka prensip ise yöneticilere yeterli düzeyde yetki verilmesi meselesidir. Sûrede Hz. Yûsuf'la ilgili olarak (مَكْرًا) ve (بِنَبْوًا) ifadelerinin zikredilmesi onun, iktidar erkini elinde tutan, güç ve kuvvet sahibi olduğu ve uygun gördüğü davranışı dilediği gibi sergileyebildiği şeklinde yorumlanmıştır. Zira emin ve liyakat sahibi bir yöneticinin yetkisiz veya eksik yetkili olması durumunda bu özelliklerinin hiçbir anlamı kalmayacak ve bu durum bir bakıma kaynak israfı anlamına gelecektir.

Hayat kitabı olan Kur'ân yol göstericilik vasfını her seferinde çeşitli anlatım araçlarını kullanarak gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'ın iktisadi konulara dair vurguları bazen doğrudan olduğu gibi Hz. Yûsuf kıssası örneğinde olduğu gibi bazen de dolaylı olabilmektedir. Bu vurgulardan pratik sonuçlar çıkarmak ve yararlanmak gerekir. Sonuç olarak her ne kadar farklı disiplinlerce üzerinde çok sayıda çalışma yapılmışsa da kıssalar

halen yeni bakış açlarına göre çalışılması gereken alanlar olarak karşımızda durmaktadır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Acar, Abdullah. "Bir İçtihat Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9 (2007), 97-152.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihabüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-*Rûhu'l-me'ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1. Basım, 1988.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'ân Tefsiri*. 21 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Bıykoğlu, Yakup. "İbn Âşûr'un Kur'ân Kıssalarına Yaklaşımı". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2022), 243-270.
- Bozpinar, Cumali. "İbn Haldûn'a Göre Devletin Çöküşünün Analizi: Adalet Dairesi Bağlamında Bir Değerlendirme". *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi* 4/2 (2021), 85-92.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-*es-Sihâh*. thk. Halîl Me'mun Şeyhâ. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Ma'rife, 3. Basım, 2008.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Maslahat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît*. 9 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Ebu's-Suud, Mahmud. *İslami İktisadın Esasları*. çev. Ali Özek. İstanbul: Hisar Yayınları, 1969.
- Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk. 3 Cilt. İstanbul: İşaret Yayınları, 1995.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-. *el-Misbâhu'l-münîr fî ğarîbi's-şerhi'l-kebîr*. thk. Eymen Abdurrezzâk eş-Şevvê. Beyrut: Dâru'l- Ma'rife, 2. Basım, 2011.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed bin Ya'kûb el-. *el-Kâmusu'l-muhît*. thk. Halîl Me'mun Şeyhâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l- Ma'rife, 5. Basım, 2011.
- Gül, Ali Rıza. "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'an'daki Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 27-78.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Daru's-Suhun, ts.
- İbn Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî Ebu'l Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mekteb'ül-İslami, 1407.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. çev. Halîl Kendir. 2 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' el-Kureşî ed-Dımaşkî. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*. thk. Samî b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Daru't-Taybe, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arab*. thk. Amir Ahmed Haydar. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *es-Siyâsetü's-şer'iyye fî ıslahir-râ'î ve'r-ra'iyye*. Cidde: Mecmeu'l-Fikhi'l-İslami, 1429.

- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmû'u fetâvâ*. 37 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Arabiyye, 1398.
- Kaya, Remzi. "Kur'ân Kıssalarının Tefsir ve Teşrideki Yeri". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları* 3 (2002), 507-526.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-. *Müsnedü's-şihâb*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Kahire: Daru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1371.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-. *Tevilâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdi Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426.
- Nuveyhi, Muhammed. *Ekonomik Adaletin Temelleri*. çev. Ahmet Yaprak. İstanbul: Beyan Yayınları, 1984.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'ân'da Hz. Yûsuf Kıssası*. Samsun: Üniversite Yayınları, 2018.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Saffan Adnân Davûdi. Şam: Dâru'l Kalem, 2002.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *et-Tefsîrü'l-kebîr*. 32 Cilt. Kahire: Daru'l-Fikr, 1401.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîrü'l-Menâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Sıddıkî, Muhammed Necatullah. *İslam Ekonomi Düşüncesi*. çev. Yaşar Kaplan. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssaları Üzerine*. İzmir: y.y., 1994.
- Şimşek, Mehmet Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir-Mahmud Muhammed Şâkir. 12 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Azim Dağıtım, 2012.
- Yıldırım, Enbiya. *Peygamberimizin Liyakata Verdiği Önem*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî ez-. *Tâcu'l-'arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 40 Cilt. Kuveyt: Turâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1994.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-. *el-Keşşâf'an hakâiki ğavâmidi't-Tenzîl*. 6 Cilt. Cidde: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

